

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 84
(17572)

2008 чылдың
август 5,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

ТЫВА-КЫДАТ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА КАЛБАРАР

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Кызыл-Таштыгның казы-мал байлаан шигээдип алырының албан езузу-биле ажыдышкынынга киржири-биле чедип келген Кыдат Улус Республиканың Иркутск хоорайда Чиңгине консульствозунуң Чиңгине консулу Го Минь болгаш экономиктиг айтырыглар талазы-биле консулу Фу Синшан-биле август 3-те ужурашкан.

Шолбан Кара-оол хүндүлүг аалчыларны чылы-биле хүлээп алгаш, Россия биле Кыдаттың аразында садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культура талазы-биле кады ажилдажылга сөөлгү чылдарда быжыгып, калбарып турарын демдеглээн. Дмитрий Медведев Россияның Президентизиниң албан-дужаалынга ажилдап кирген дораан-на Кыдатче албанның аян-чоруун кылып чорааны хөйүнү чугаалап турарын ол айткан.

Чиңгине консул Го Минь сөс алгаш, Кызылдың аэропортунаг ужуп чедип келиривиске хлеб-дус,

сүттүг сарыг шай-биле бисти кончук чылы-биле уткуп, хүлээп алды, дыка-ла өөрүнчүг болду, тывалар кончук-ла хүндүлээчел чон-дур деп, ол эгезинде демдеглээн. Кыдат биле Россияның аразында садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг харылзаалар

сөөлгү чылдарда көскүзү-биле экижээн, ооң түннелдери эки болуп турар. Бо харылзааларны улам калбартып, ханыладыр ажилды шийтирилээри-биле КУР-ниң Чиңгине консульствозун Иркутск хоорайда тургускан, ында Россияның беш субъектизи,

ооң иштинде Тыва Республика кирип турар, Тыва болза, бистиң экономиктиг, эртем-техниктиг кады ажилдажылганы калбартыр кол субъективис болур. Ынчангаш Кызыл-Таштыгның казар байлаан шигээдип алырының албан езузу-
(Уланчызы 2-ги арында).

Наадым байырлалындан

ӨВҮР ЧУРТУ ААЛЧЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Бистиң солунуң корреспондентилери малчыннарның байырлалы – наадымны чырыдары-биле Өвүр кожуунга ажилдааш келген. Наадымдан оларның репортажтарын бөгүнгү үндүрүлгедө парладывыс.

Чыл санында чаңчыл болган малчыннарның Наадымынче бистер июль 31-ниң дангаар эртенінде редакцияның машиназынга олурупкаш, Өвүр чер кайда сен дээш айттаныптывыс.

2008 чылдың Наадымын эрттирер эргени чаалап алган Өвүр кожуунну төлөпиг дээн болгай.

Хандагайтыже баар орук дургаар кожууннуң делгем ховуларында, тайга-сыннар эдээнде ында-мында ак-ак өглерниң, чайлагларның чаагай бараанын, олардан ырак эвесте ак ааржы дег чаттылган хой малдың көвейин көргөш, шынап-ла, Өвүр чурту езулуг бай оран дээни шын-дыр деп

бодалым-биле иштимде чөпшээр-режип чордум.

Хандагайты суурнуң узун кудумчуларынга чоруп олургаш көөрге, кудумчуунуң ол-бо тала-ларында бажыннарның ак-чайыт кылдыр будаанын, чүзүн-баазын өңнүг кылдыр дозулап алганын кижжи көргөш, черле өвүржүлерниң хей-аьды, сүлдэзи бедиин мага-даар боор чорду. Чагыларда асқылап каан янзы-бүрү туктар, шариктер байырлыг шинчи кирип, эрткен-дүшкен чурттакчы чон

танывазы машина-балгатты, ооң иштинде улусту көргөш, оларга холдарын чайып, бистиң-биле мөндилежи, биске байырын чедирген-даа ышкаш. Ол бүгүнү көргөш, шынап-ла, Өвүр чону бисти хүндүлөп турары ол-дур деп чувени кижжи ала-чайгаар бодай бээр болгаш кижиниң хей-аьды көдүрлү бээр.

Уран чүүл төвүнүң чанында машина-балгаттың, кижилерниң хөй деп чувезин канчаар! Онза хүндүткелдиг аалчылар манаан каракка илдигер каас-чараш тыва тоннарлыг, платьелерлиг Өвүр черниң чаптанчыг чараш кыстары кадактарын шагда-ла холдарынга тудуп алган, манагынып турлар. Олар дээрже - Хандагайтының "Өлчей" даараныр салоннуң модельдери, а удуртукчу башкызы Анжелика Седен-оол оларның-биле катый хөлзеп, дүвүрзэн тур. Бо тыва хөргөжөн хептер коллекциязын даараарынга ол ийи чылды чарыгдаанын чугаалады.

(Уланчызы 2-ги арында).

БАЙЫРЛЫГ АЖЫДЫШКЫНЫ БОЛГАН

Кызыл-Таштыгның казар байлаан «Лунсин» кызыгаарлаттыг хары-салгалыг ниитилел-дин шигээдип алганының албан езузунуң байырлыг ажыдышкыны август 4-те найысылал Кызылга В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга болган.

Ооң байырлыг ажыдышкынынга ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол киржи, Кызыл-Таштыгның казар байлаан шигээдип алганы болгаш чаа даг болбаазырадыр комбинаттың тудуу бистиң республика биле Кыдат Улус Республиканың аразында улуг сан-хөө инвестиция бөлүктери-биле боттарывиска ажыктыг кады ажилдажылганың эгези салдынып турарын демдеглээн.

Анаа КУР-нуң Иркутск хоорайда чиңгине консулу Го Минь, «Лунсин» КХН-ниң тургузукчузу «Цзыцзинь» корпорацияның директорлар чөвүлелиниң баштаар черинин даргазы Чэнь Цзинхэ, «Лунсин» КХН-ниң чиңгине директору Линь Жуйтэн, ТР-ниң Тожу кожуунуң чагырга даргазы А.Ч. Айыр-Санаа, «Цзыцзинь» корпорациязының президентизиниң оралакчызы Се Чэнь-фу, курлавырларны шигээдип алыр талазы-биле Хэйлунзян-скиниң делегей корпорация-зының чиңгине директорунун оралакчызы Яо Яньминь бод-гаш ажил-албанның өске-даа харысалгалыг ажилдакчылары киришкенер.

Бистиң корр.

УДУРТУЛГА СОЛУШКАН

Моолдун Чиңгине консул чериниң Тывада удуртулгазы солукан.

Бистиң республикага дөрт чыл ажилдаан дээржи Сумаа-хууну, кызыгаар албанының генералы Базыр-Сат солаан. Чойжинжавын Сумаахууну тыва болгаш моол улустун аразында эп-найыралды болгаш кады ажилдажылганы быжыглаар хөргөш база садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг, культурлуг болгаш гуманитарлыг харылзааларны быжыглаарынга кириген үлүг-хуузу Тыва Республиканың Ордени-биле үнелээн.

Республиканың дээди шаңалын 64 харлыг дипломатка ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол тыспып тургаш, Чойжинжавын Сумаахууну ажилдап келген үезинде чурттар аразында харылзаалар онзагай бедик деңгелче көдүрүлгенин демдеглээн.

Борта сагындырып каар чүүл болза, Тыва Республиканы, Хакасияны, Алтай болгаш Алтай Республиканы бодунга кириштирген округтун Чиңгине консул чери 2001 чылда Кызылга ажиттыгган. Ооң бирги консулу дээржи Пунцаг турган.

«Тува-Онлайн» агентилели.

ТЫВА-КЫДАТ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА КАЛБАРАР

(Эгези 1-ги арында).

биле ажылдарынга киржиринге чедип келдвис деп, ол дыңнаткан. Иркутскиде Кыдаттын Чингине консульствозу Тыва Республика биле социал-экономика харыл-зааларны быжыглаар, калбартыр хемчеглерни алыр, кандыг дуза, деткимче херегил бирги ээлчегде көргүзерин Чингине консул

азаан.

Россия, ооң иштинде Тыва Республиканың Кыдат-биле харылзаалары чыл келген тудум-на ханылап, калбарып турарын Шолбан Кара-оол айткан. Тывада доктаамал ажылдап турар кыдаттарның саны өзүп орарын, тывалар-биле өг-бүле туткан кыдаттар

барын, ол ышкаш Кыдаттан кээп турар аалчыларның саны өскенин чугаалаан. Тывада ажылдап турар Кыдаттын «Лунсин» КХН-ниң ажыл-чорудулгазынга ол доктааган. Республиканың найысылалындан 200 километр ырак, оруу, электри чырыы чок черде ажылдап турар-даа болза, боттарының

мурнунда салган сорулганы күүседир дээш кончук кызымак, чүткүлдүг ажылдап турарын Чазак Даргазы мактааш, республиканың ховар, ажыктыг казымал байлактарын шиңгээдип алырынга ниитилелдин ажылдакчылары үлүүн кириер, Чингине консул Го Минь-ниң Тывада чедип келгени оларның ажылын экижидеринге салдарны чедирер дээрзинге бүзүрелин илереткен.

Тываның келир үеде перспективазы улуг болуп турарын аалчыларга таныштырган. Кызыл—Курагино аразының демир-орук тудуу 2009 чылда эгелээр, ховар, элбек казымал байлактарны шиңгээдип алырының улуг инвестиция төлевилелдерин боттандыра хемчеглерни ап турар. Ооң бирээзинге Кызыл-Таштыгның ховар казымал байлактарын шиңгээдип алыр болур.

Тыва биле Кыдаттын аразында садыг-экономика, эртем-техника, болгаш культура харылзааларын моон сонгаар калбартырының айтырыгларын Чазак Даргазы чугаазынга база айткан. «Хандагайты» каайлы эрттирилге пунктузун делегей чергелиг кылыптарга Моол таварты Кыдат-биле харылзааларны калбарты-

рынга таарымчалыг байдал тургустуна бээрин аалчыларга ол дыңнаткан.

Кыдаттын Иркутскиде Чингине консульствозунун экономика айтирыглар талазы-биле консулу Фу Синшан сөс алгаш, медээлер солчурун чугулага көргөн, Тыва бистиң кол харылзаа тудар республикавыс болганда, демир-орук-даа тударынга, өске-даа ажылдарны кылырынга дузаны чедирип болур аргалары барын чугаалаан.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тен республика улуг хемчээлдиг инвестиция төлевилелдерин, ооң иштинде Кыдаттын «Лунсин» ниитилели Тывада боттандырып эгелээнин аалчыларга чугаалап берген, Тываның социал экономиказын дүрген бурунгаар хөгжүдеринге, чурттакчы чонунун амыдыралын экижидеринге олар улуг салдарны чедирерин айткан.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тен, ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак ужуражылгага киришкен.

Чазак Даргазы аалчыларга суй белектерин тывыскан. Ол ышкаш аалчылар Чазак Даргазынга суй белекти берген.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Чооду Май-оолдун тырттырган чуруктары.

ӨВҮР ЧУРТУ ААЛЧЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛГАН

(Эгези 1-ги арында).

Малчыларның ийги чыыжы

Кежээкиниң 7 шак үезинде Өвүр кожуунун төвү Хандагайтының чараш болгаш чаа септел каан Геннадий Тумат аттыг уран чүүл төвүнге республиканың малчыннарның 2008 чылдың Наадымынга тураскааткан ийи дугаар чыыжы эгеледи. Аңаа Тываның шупту кожууннарның мурнакчы малчыннары, «муңчулары» болгаш тергин ажыл-иштиг көдээ ажыл-агыйларның төлээлери, кожуун бүрүзүнүн көдээ ажыл-агый эргелелиниң удуртукчулары киришкен. 3 шак уламчылаан чыыштын хүн айтырыглары — Тываның көдээ ажыл-агыйының амгы үеде байдалы, моон сонгааргы сорулгаларының дугайында болгаш Тыва Республиканың малчыннарын ажыл-ижинге ажыктыг чаа эртем дуржулгалары-биле таныштырган.

Президиумга ТР-ниң Чазаның

Даргазы Ш.В.Кара-оол, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазы Х.Д. Монгуш, ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы И.В.Чучев, ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының сайыды В.И.Ендан, ТР-ниң Көдээ ажыл-агый талазы-биле эртем-шынчилел институтунун директору, биология эртемнеринин доктору Р.Б.Чысымаа, Өвүр кожуунун чагырыкчызы А.С. Куулар, Ада-чуртун Улуг дайынынга киржи чораан тыва эки турачы, амгы үеде малчыннап чоруур хоочун өгбевис Вера Байлак олар саадапканнар.

Ийи дугаар ээлчеглиг малчыннарның байырлыг чыыжын Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол бодунун байыр чедиришкени-биле айткан. (Ону «Шын» солунунун август 2-де үнген № 83-кү номеринде парлаан бис.)

Көдээ ажыл-агый яамызының сайыды Валентин Иванович Ендан

бодунун илеткели-биле чыышка келген чонну таныштырган. Көдээ ажыл-агый дээрже бистиң республикавыстың экономиказының кол өзү, ол адыр бо үениң көргүзүглери-биле көөрге, эки темп-илер-биле хөгжүп турарын айтып, ында республиканың ниити чурттакчы чонунун 48 хуу хаара туттунганын, оларның аразындан 25 муң кижиге көдээ иште ажылдап турарын ол демдеглээн. 2007 чылдың түннелдери-биле алырга, көдээ ажыл-агый адыры ниитизи-биле 3 миллиард 200 миллион рубль түннүг хөй-ниити национал продукциязын бүдүргөн бооп турар. Амгы үениң байдалы-биле алырга, бо сан-чугаайлар бистиң экономикавыстың кол адыры болур көдээ ажыл-агыйның шупту хевирлери, күрүнеге-даа, хуу-даа ажыл-агыйлар черле хөгжүп, сайзырап турарын барымдаалап турар.

Мал бажының ниити саны 1 миллион 340 муң чедир өскөн. Эрткен чылын эң-не эки көргүзүглери-биле

Улуг-Хем, Бии-Хем, Таңды, Эрзин кожууннары шылгараан, оларның мал бажының саны көскүзү-биле өскөн. Этти эрткен чылын 24 муң тоннаны бүдүргөн, сүттү — 52 муң тонна, дүктү — 710 муң тоннаны бүдүргөн. 17 кожууннарның аразындан эт бүдүреринин талазы-биле Бай-Тайга, Бии-Хем, Таңды, Эрзин, Тес-Хем, Барыш-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем кожууннары эң хөй продукцияны бүдүргөн, сүттүн саалдазы 6 кожуунда 7 хуу өскенин Валентин Иванович дыңнатты. Арат-тараачын болгаш хууда дузалал ажыл-агыйларында малдың 75 хуузу тудуп турар, олар этти 60 хуузу, сүттү 85 хуузу бүдүрүп турар. Ынчалза-даа чамдык кожууннарның күрүненин улуг бүдүрүлгелеринде бо талазы-биле көргүзүглери кошкак болуп турарын ол айтты.

Республиканың агроүлетпүр комплекзин 5 катап хөй акшаландыраарын чедип алганы улуг чедиишкин болуп, көдээ ажыл-агый адырын дигизеринге эки өмөк-дөмөк болган. Бо эрткен 1 чартык чылдың дургузунда экономиканың шупту адырларынче кирген акша-хөреңгиниң 74 хуузу көдээ ажыл-агыйже кириген бооп турар. Ооң түннелинде 2 сүт-бараан фермазын («Нива» болгаш «Балгазын» көдээ ажыл-агыйлары) катап тургузуп, чаартып, чаа технология-биле дерип алганы улуг үүле-херек болган. Республиканың лизинг талазы-биле фондузу дамчыштыр сүт хүлээп алыр 5 комплектилерни саткаш, 5 кожуунга дерээн. Ынчалза-даа Каа-Хем болгаш Тес-Хем кожууннар ол дериглерни ам-даа ажылалче кирибээн бооп турар. Бир эвес ук кожууннарның удуртукчулары ол дериглерни кылып апса, сүттү ам-даа 840 тоннаны, сүт бүдүрүлгезин болгаш болбаазырадырын 27 хууга өстүрүп ап болурунун аргазы тургустунуп келир, а арат-тараачын болгаш

хуу дузалал ажыл-агыйларның орулгазы 20 миллион рубльге чедир өзер. Акшаларның чамдызын Кызыл хоорайга тургузар аш-чем комбинатында база кириерин планнап турар, ук бүдүрүлгө удавас ажылгалче кирер деп турарын сайыт дыңнатты. Ол ышкаш кат-чимис хандыларын болгаш арага-дары кылыр цехтерин чаа тудуунча база кириери көрдүнгөн.

2006-2008 чылдарда 1 млрд. 700 млн. рубльди субсидиялар таварыштыр хүлээп алган, чээлилерни колдуунда хуу дузалал ажыл-агыйлар ап турар бооп турар. Акшаларның чамдызын ветеринарлыг албаннарга база берген, оларга 8 тускай техниканы садып берген болгай, чүге дизе олар бо бүгү бүдүрүп турар продукцияны хынаар ужурулг болгаш оларның ажылындан бистиң, хереглекчилерниң кадыкшылывыс дорт хамааржыр дээрзин ол сагындырды. Ынчанга республиканың төп ветеринарлыг лабораториязын дерээш, ажылгалче киригени база улуг үүле-херек дээрзин ол чугаалаан.

Малдың, ылаңгыя хойларның уксаажыдылга ажылын дигизеринге улуг деткимчени база берген. Тыва уксаалыг хойлар Россияда 6 дугаар черде Дагестан, Калмыкия, Ставрополь, Астрахань болгаш Башкортостанның соонда чоруп орат, ол база багай эвес көргүзүп. Ажыл шуудаар болза, бирги черлерже үнүп кээринге магадылал тургустунган. А чылгы, төве, иви болгаш сарлыктарның баш санының өзүлдези улуг дүвүрелди тургузуп турарын ол чугаалады. Ол малдарны тудуп турар ажыл-агыйларга эрткен чылын яамы 10 млн. рубль түннүг дуза-деткимчени көргүскөн. Иви болгаш төве малды сайзырадыры-биле удавас тускай программаны ажылдап кылып турарын сайыт дыңнатты.

(Төнчүзү 3-кү арында).

Малдың өлүп хораары, мында мал хоралакчызы бөрүлөргө саны көвүдээни-биле оларны узуткаар хемчеглер ам-даа уламчылавышаан, база ол ышкаш мал оору-биле демиселди оон-даа артык күштелдиргенин сайыт демдегеп турду. Тускай хүлээттинип алган доктаал-биле кожуун чагыргалары-биле малдың бүрүткелди кылдырган. Ол талазы-биле республикада мыйыстыг бода малдың 29 хуузу, ол дээрже 16 муң ажыг баш, 58 хууга чылгы малды бүрүткээн, ында 20 муң ажыг баш кирип турар. Даңзылаашкын ажылы Мөңгүн-Тайгада, Эрзинде, Чөөн-Хемчикте, Каа-Хемде, Би-Хемде эки чоруп турар. Чыл

санында ниитизи-биле оор чоруктан 3 муң ажыг баш малды (24 млн. ажыг рубль түнүг) ажыл-агыйлар болгаш хууда малчыннар чидирип турар.

Мал санының кызырлып турары чурттагыч чоннуң янзы-бүрү куда-дой, байырлалдар таварыштыр соккаш, аңаа чарыг-дап турарын база бир чылдагаан дээрзин сайыт демдегледі. Найысылалда болгаш көдээ черлер төптеринде мал ээдин болгаш өске-даа продукцияны хүлээп ап турар тускай рынок чогуңдан, бо багай көргүзүглерни илередип турарын ол чугаалады.

Дүк саарылгазын яамы Черногорскиниң фабриказы-биле керээ чарып, бир килограмм

аңгор өшкү дүгүн 70 рубльге хүлээп алырын чугаалашкан. Ол ышкаш кожавыс Моол-биле дүк болбаазырадыр дериг-херекселдерни Тываның кызыгаар чанында кожууннар садып алыр керээлерни чарган.

Кыш удур мал чеминиң белеткелдиге сайыт доктааган. "Сиген белеткелдин арай кошкак чорутканының чылдагааннары билдингир. 2007 чылда бис чүгле 50 муң тонна сигени белеткээн бооп турар бис. Бо чылын тиелекчи болган кожууннуң "Чалааты" МКБ-ниң баазына чача МТС-ти (2 чача трактор, кожар херекселдер: дырбааш, сиген кезикчи, пресстээр дериглер-биле катай хаара) тургузар. Белеткин

ниити өртээ — 2 млн. 800 муң рубль. Шак мындыг аар өртектиг белетки чаалап алырынга келир үеде өске кожууннарның тиелекче чүткүлүн оттурары билдингир" — деп, сайыт илеткелдин дооскан.

Ниитизи-биле чыышка келген делегаттар Тываның көдээ ажыл-агыйы элээн өзүлдегил апарганын демдеглээн. Чазактын кылып чорудуп турар ажылынга багай эвес деп үнелелди берген, ылаңгыя көдээ ишчилерниң ажыл-агыйы-инче, амыдырал-чуртталгазынче ээ көрнүп турарын, уксаажыдылга ажылын катап тургузуп турарын, ветеринарлык албанның чаартынып турарын болгаш көдээ продукцияны болбаазырадыр

механизмнерни ажылгалче кирип турарын деткээн болгаш оон-даа улай сайзырадырын кыйгырган. 2008-2012 чылдарда республиканың агроүлөтпүр комплекзинге хамааржыр тускай Программаны хүлээп алган болгаш бо 2008 чылдың акшаландырышының дүргедедип, кышка белеткелди шуудадырын делегаттар келген даргаларга саналдап, чагаан. Иштики херектер яамызы-биле деңге мал оору-биле демиселди күштелдирерин кыйгырган. Тываның көдээ ажыл-агыйының эртем-шинчилел институтунун чача дуржулгаларын, чача технологияларын амыдыралга ажылгаарын болгаш боттандырырын сорулга кылдыр салган.

Карим МОНГУШ.

ХӨГЖҮМ-ЫРЫ ДИДМИТТЕЛИП ТУРДА...

● Репортаж

Июль 31. Эртенгиниң 10 шак. 2008 чылдың малчыннар Наадымының найысылалы — Өвүр кожууннуң Хандагайты суур. Республиканың ол-бо булуңнарындан байырлалда чыгып келген чон, аалчылар база өвүржүлөр байырлыг парад-чыскаалдың эгелээрин манап тур бис.

Хенертен хөгжүм үнү байырланчы-биле диңмиттели берди. Ат-сураа республикадан дашкаар безин билдингир апарган хөгжүмчүлөр коллективи бо-ла болгай. Красноярск хоорайга эрткен үрер хөгжүм фестивалының Гран-при шаңналының эдилекчизи, бүгү делегейниң дириг хөгжүмүнүн «Үстүү-Хүрээ» фестивалының Гран-при шаңналының үш дакпыр эдилекчизи — Тимур Дулуш удурткан Тыва Республиканың үрер хөгжүм оркестриниң хөгжүмчүлерин шупту танып кагдывыс. Хөгжүм, аялганың дээштин ол хире-ле болгай, сагыш-сеткил ала-чайгаар көдүрлүп, ола дораан байырланчыг кынны берди.

Байырлалдың парад-чыскаалының башкарыкчылары — Россияның уран чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы, Тыва Республиканың культуразының тергини Анатолий Серен биле Тыва Республиканың алдарлыг артизи Галина Сюрюн оларның үнү микрофонда чаңгылан берди: — Дыңнаар! Дыңнаар! «Наадым — 2008»-тиң найысылалы Өвүр кожууннуң Хандагайты чугаалап тур! Республика Наадымының киржикчилери — кожууннарның болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның делегацияларының байырлыг парад-чыскаалын эгелээр-дир бис». Тыва-орус дылга башкарыкчыларның чоргаар, өткүт үнү бүгүдениң кичээнгеин хаара туда берди.

Ийи каат бажыңның балконун байырлыг индир кылдыр дерип каан. Хүндүлүг президиумда ТР-ниң Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазы Хонук-оол Доржу, ТР-ниң Чазаның Канцеляриязының удуртукчузу Каадыр-оол Бичелдей олар парад-чыскаалдың киржикчилерин манап турлар.

База катап хөгжүм үнү чаңгыланган соонда, парад-чыскаал Хандагайтының төп кудумчундан үнүп келгеш, Тумат Геннадий аттыг Культура бажыңынче углай ээпкеш, чоруп олур. Чыскаалдың бажында национал тыва идик-хеп, тон, бөрттерлиг үш аъттыг кижичоруп олар. Башкарыкчылар оларны бүгү чонга чарлап кыйгырды: — Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы Иван Васильевич

Чучев, Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыды Валентин Иванович Ендан база Өвүр кожуун чагыргазының даргазы Александр Санчат-оол-ович Куулар олар байырлалдың парад-чыскаалын баштап чорлар!». Ажыл-ишчи чылдың түнели-биле хүлээлгезин төлөтпүр биле күүсеткен удуртукчулар байырлалында чоргаарал-биле чонун баштап алган чортуп чоруп оларлары бо-дур.

Удуртукчуларның соон дарый, көдээ черге Наадымны бир дугаар эрттирер шийитпирни амыдыралга боттандырган, көдээ ажыл-агыйның бүгү көргүзүглериниң талазы-биле мурнакчы болгаш, Наадымны хүлээп алыр эргени чаалап алган Өвүр кожууннуң хөй кижичиржикчилиг делегациязын оркестр байыр чедирип уткуп алды.

Башкарыкчы өвүржүлөргө алган-мактап тур:

Өвүр черле өскелиг чер
Өөлөт, дөрбөт өңүктөрлиг,
Таңды-Уула, Успа далай
Дагылгалыг, ыдыктарлыг.
Өвүр черле өскелиг чер
Өргүн чону чечен-мерген.
Ыраажылар, шүлүкчүлөр,
Ындынныг дээн сыгытчылар
кавайы чер.

Өвүр кожуун кожа чыдар Моол-биле экономиктиг болгаш культурулуг харылзаалар тударының база кол эжи болуп турар. Чогаалчылар В.Көк-оол, С.Сарыг-оол, М.Доржу, В.Серен-оол, Кызыл-оол Тютюш оларның төрээни чери. Эртемденер Доруг-оол Монгуш, Маңнай-оол Монгуш, Яков Хертек болгаш өскелер-даа моон үнген. Делегейге ат-сураа билдингир херээжен мөгевис Лориса Ооржак — Өвүр кызы. Өвүрнүн алдарлыг оглу Геннадий Туматка чедер сыгытчы ам-даа

төрүттүнмээн!

Бөгүн Өвүрнүн малчыннары Соскар-оол Сүгдер-оолович Санаа, Борис Степанович Санчат-оол, Альберт Алдын-оолович Донгур олар өгбелериниң изин салган, чер-чуртун, аал-оранын алдаржыдып чоруур.

Парад-чыскаалдың киржикчилери кожуунунун адын бижээн, оон сүлдө демдээн чуруп алган, тугун бедик туткан, мурнакчы малчыннарының болгаш ат-алдарлыг чаңгыс чер-чурттугларының чурук-хөрүүн туткан, чоргааралы болур артистерин, мөгелерин, хөөмей-сыгытчыларын эдерткен эртип-ле турлар. Кожуун бүрүзүн хөгжүм үнү уткуп тур. Башкарыкчылар кожуун бүрүзүнге байыр чедирип, оларга хамаарыштыр чылыг-чымчак сөстөрнү чугаалап турлар.

Эрзин кожуун, Кызыл кожуун, Каа-Хем кожуун, Мөңгүн-Тайга, Би-Хем, Сүт-Хөл...

Улуг-хемчилер хоочун культура ажылдакчызы композитор Людмила Васильевна Байыр-оол баянга ойнаарга, ырлажып басып орлар...

Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Терехөл, Тожу, Таңды, Чаа-Хөл, Чеди-Хөл...

Бай-Тайга кожуун. Алдараттыг артистерниң, делегейге ады алгаан даш чонукчуларының, кайгамчык хөгжүмчүлөргө чурту бо-ла болгай. Бай-Тайганың усшеверлери өгбелериниң салгал дамчыдып арттырган уран-шевер салым-чаяанын уламчылавышаан, Наадымга улуг белеткиг келген. Наадымның янзы-бүрү мөөрейлериниң тиелекчилеринге тыпсыр тураскаал медальдарны, шүгген мөгелеринге кедирер алдын, мөңгүн, хүлер медальдарын Бай-Тайганың мастерлери кылган. Бай-Тайганың малчыннары база

Наадымны эки көргүзүглерлиг уткуп турар. Малчыннары Артыоол Николаевич Хертек, Хертек Дайынчыевич Мөре-Мөңге мурнакчыларның одуруунда.

Чыскаалды Барыын-Хемчик кожууннуң төлээлери хагды. Бо хөй кожууннарның аразындан чүгле барыын-хемчикчилер кожуунунун ыдык ырын ырлашты. Оон аңгыда Барыын-Хемчик

кожуун чүгле кожуунунун адын эвес, а ында суму бүрүзүнүн төлээлери ат-сывын бижээн ад-рестерин бижээш, бедик көдүрүп алган эрти.

Байырлалдың чыскаалын бо улуг кожуунунун төлээлери хаап турарында укур-ла бар. Барыын-Хемчик дээрже Даа кожуунунун Хүн нояны Монгуш Буян-Бадыргының, тыва бижиктин баштайгы тургузукчузу Монгуш Лопсан-Чимиттин чурту-дур. Тываның бирги Президентизи Шериг-оол Дизижикович Ооржак бо кожуунга төрүттүнген. Бөгүн Барыын-Хемчик чемпион малчыннары Сайлык Кара-ооловна Хертек, Дадар-оол Чамзы-рынович Ооржак, Николай Дара-оолович Домбуу оларга

чоргаарланып турар. Сөөлгү үеде кожууннуң девискээринде турар Үттүг-Хая (Кижичи-Көжээ, Бижиктиг-Хая ышкаш) хөй чонну чыып турар ыдык черлерин бирээзи апарган. Кожууннуң девискээринде өске-даа бурунгу тураскаалдарлыг черлер хөй. 2008 чылдың Наадымын барыын-хемчикчилер төлөтпүр-биле уткуп турар.

Парад-чыскаалдың киржикчилеринге ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оол, ТР-ниң Төлээлекчилер палатазының Даргазы Х.Д.Монгуш байыр чедирип чүве чугаалаан соонда, Чазак Даргазының оралакчызы И.В.Чучев парад-чыскаал төнгенин Даргага илеткеди.

Хөгжүм-аялга диңмиттелип турда, тыва национал хептерин кеткен, езулуг нояннарыг кожуун чагырыкчылары баштаан парад-чыскаалдың делегация бүрүзүн көөргө, көрүштүг, сүрлүг чараш-ла-дыр!

х х х

Көжээ стадионга Тываның уран чүүлүнүн мастерлери Наадымның киржикчилеринге солун концертти бараалгатты. Аңаа ынак ыраажыларывыс Станислав Ирил, Луиза Мортай-оол, Эзир-оол Монгуш, Демир-

оол Кежиктиг, Юлиана Ондар, аныяк ыраажывыс Борбак-оол Салчак чонунга аян тутту. Аян Мандан-Хорлуунун тургускан «Хүреш», «Эрниң эрестери», Людмила Санчайны тургусканы «Параллель» болгаш өске-даа танчыларын, «Хөөмей» симпозиумунун мөөрейиниң Гран-при шаңналының эдилекчилери Бад-Доржу Ондар биле «Чиргилчин» бөлүүн байырлалдың киржикчилери улуг сонургал-биле көргөн.

Светлана БАЛЧЫР.

Чуруктарны Айлаң Донгак тырттырган.

ЧАРЫШТАР СОЛУН, ШИИТКЕЛДЕР ШЫҢГЫ БОЛГАН

Наадымның эң чараш болгаш тыва чоннуң ынак оюнунун бирээзи – аът чарыжы. Хандагайты суурнуң чанында аэропорт шөлүңгө август 1-ниң хүнүндө эртенгиниң 9 шакта аъттар парады-биле эгелээн. Бо Наадымга беш аңгы хемчээлге аъттарны чарыштырган. Чарыш аъттарының ниити саны 320 ажып турган.

Парад эрткен соонда, дораанна дөрт хар чедир назылыг аныяк чүгүрүк аъттарның 15 километрге чарыжы эгелээн. Аңаа республиканың кожуннарындан чеден ажыг аъттар салганын тайыл-бырлакчы Коңгар-оол Ондар хейге чарлаан. Бо аъттарны чарыштырган соонда, элээн болганда, оларның барааны ырактан көстүп келген. Улус-чон кымның ады мурнап кел чорууну сонуургап, аразында шимээрден эгелээн.

Чарыш эгелээн соонда, 22 минута 44 секунда эрткенде, аныяк чүгүрүк аъттарның баштайгызы – Тес-Хемниң Берт-Даг сумудан Шораан Дижитмааның «Көк-Кыр» деп шолалыг ады эртип келген. Ооң мунукчузу Байыр Ензак болган. Дараазында черлерни Сүт-Хөлдүн Ишкинден Александр Түлүштүн доруг ады, Чөөн-Хемчиктин Хөндөргейден Айсаа Тюлюштүн бора ады, Эрзинниң Бай-Дагдан Чингис Баадырның хува-лазы база Кызыл кожунунуң Шамбалыг сумудан Сылдыс Хомушкунуң калчан-шилги ады ээлээн.

Бо Наадымда аъттар чарыштарына ниитизи-биле салыг бүрүзүнүң сеске чедир черлер ээлээн аъттарны шаңнаан.

Дараазында улуг чүгүрүк аъттар чарыжы 25 километрге эгелээр турган. Ынчалза-даа аъттарны чарышче үндүрер Берге-Баары деп черге судьялар келири билек 100 ажыг аъттар стартка чедир чартык шак бар турда-ла кандыг-даа команда чокка чурум үрөп, чаржып үнүпкен. Стартка чүгле 20 аът негелде езугаар 11 шакта салыр команда шагын манап арткан. Ол дугайында соталыг харылзаа-биле дыңнадыг аъттар кирер черде судьяларга дораан келген. Судьялар аразында чу-гаалашкаш, команда чок үнген аъттар чарыжын санаваас деп шыңгыи шийтир үндүргөш, көрүкчүлөргө каш катап чарлаан. Көрүкчүлөр аразындан судьяларның шийтирин деткээн үннөр дыңналып турган. Бо шийтирини аъттарның ээлери, ооң иштинде чурум үрээн аъттарның, ТР-ниң Аът спортунуң федерациясы база деткээн. Шак ынчалдыр чүс ажыг аъттың чарыжы санаттынмаан. Старттан эрте үнүп, чурум үрээн аъттар финишче кирип келирге безин, судьялар оларның ээлери-ниң аттарын, малдың чүзүнүн болгаш келген черлерин чарла-ваан. Бис база ынчангаш оларның аттарын бо чүүлге кирибес бис.

Команда чокка чаржып үнген аъттарның чамдык ээлери судья коллегиясының шийтирин дыңнап алгаш, чаржып үнүпкен аъттарының баштарын эрте доскаш, чоруун соксадып турду. Ону орук ара тынын тырткаш, финиш турар черже дорттап чортуп кирип кээп турган аъттардан эскерип болур турган. Чамдык аъттарның мунукчу оолдары чүвениң байдалын билип

кааш, стартче катап эглип кээп турган таварылга база бар болган. Ону аът чарыжының чуруму езугаар 11 шакта салып үнүпкен аъттарның санындан билип алдымыс. Ынчан судьялар 27 аът чаржып үнүпкенин чарладылар. Ынчап кээрге, чеди аът стартче дедир чедип келген турган болган.

Улуг чүгүрүк аъттарның бо салыының шаңналы улуг – чийк автомашина чүве-дир. Ынчангаш арткан 27 аъттың чарыжы ниити ылап чаржыр ужурлуг турган аъттарның санының кызырылганы-биле улам чидигленген. Судьялар команда чок үнгөш, орук ара тынын тырткан аъттар чарыш үезинде чарышкан аъттар аразынче кире бербези-биле старттан шын үнген аъттарның дугаарларын, ээлери база чуртун чонга чарлаан. Ынчап кээрге, чарышче кыдыындан киргөш, шаңналдыг чер ээлеп болур аъттарның дугаары дөмей-ле билдине бээр апарган.

Чүгүрүк улуг аъттарның чарыжының элдептиг чүүлдери ооң-биле доозулбаан. Кажан шагында шын салып үндүрген аъттарның баштайгылары чоокшулап келирге, эртип келген аът финишче кирип кел чорааш, ында доора шөйгөн лентаны көрүп кааш, олла черинге тура дүшкен! Аът мунукчузу оол адындан аңдарлы бергөш, будун кемдедип алгаш, аскап чорааш, адын чедип алгаш, финишче кылаштап кирип келди. Ол үеде ооң соонга ийи дугаар чораан аът оларны финиш шы-йыына ажып каан! Судьялар ол дораан «финишке лента шөйгени шын эвес» деп шийтир үндүргөш, эртип кел чорааш, лентадан хойгаш турупкан аътка бирги черни тыпсырын шийтирилээн. Ол дээр, Улуг-Хем кожунунуң Арыг-Бажы сумудан Анатолий Чаш-оолдун шилги ады болган.

Дараазында шаңналдыг черлерни ээлээн черлериниң аайы-биле Кызыл кожунунуң Шамбалыгдан Шораан Монгуштун калдар ады, Чөөн-Хемчиктин Шемиден Юрий Ховалыгының бора ады, Улуг-Хемниң Арыскандан Ростислав Дөнениң кара ады, Улуг-Хемниң Торгалыгдан Сергей Санчының калчан-шилги ады ээлээн.

Бо байырлалда эрткен аът чарыштарының 5 аңгы салыг бүрүзүндө мурнунда Наадымнарда эртип турган аъттар бар болган. Чижээ, үстүндө адаанывыс Сергей Санчының аъттары ооң мурнунда чылдарда чаңгыс эвес удаа эртип турганын аът спортунга ынактар билер.

Дараазында чарыштар тайбын эрткен деп болур. Ам ол арткан чарыштарга тиилекчи болган аъттарның ээлери адаалы.

Чоруктуг аныяк чаваа аъттарның 10 километрге эрткен чарыжына 22 аът киришкен. Бо чарыштың шаңналы база улуг – чийк автомашина. Аңаа Өвүр кожундан Владимир Монгуштун кара ады 16 минута 58 секунда иштинде эрткен. Дараазында черлерни Барыин-Хемчиктен Шолбан Сааяның «Тайсон» деп шолалыг ады, Бай-Тайгадан Игорь Күжүгеттин, Кызыл кожундан Мergen Монгуштун, Чөөн-Хемчик кожундан Александр Тюлюштун аъттары ээлээн.

Улуг чыраа аъттарның 15 км-ге долгандыр маңнаар чарыжына 11 аът киришкен. Аңаа Чөөн-Хемчик кожунунуң Баян-Тала сумудан Семен Ондарның доруг ады эрткен. 2005 чылдың Наадымының чемпиону бо аътты бо удаа Шораан Ондар мунган. Ийиги-үшкү черлерни Бай-Тайгадан Альберт Иргит биле Кызыл кожундан Ай-Херел Тюлюштун аъттары ээлээн.

Улуг челер аъттарның 15 километрге чарыжына 15 аътты салган. Хемчээлди 27 минута иштинде маңнап эрткөш, Чөөн-Хемчик кожунунуң Шемиде Евгений Кууларның калчан-доруг ады бирги черни алган. Ийиги черни Бай-Тайгадан Альберт Иргиттиң ады ээлээн. Бо аъттың ээзи А.Иргиттиң ийи ады бо Наадымның чарыштарының ийи хемчээлинге ийиги черлерни алганын демдеглевес аргажок. Улуг чыраа аъттарга ады эртип келген Семен Ондарның (Баян-Тала суму) челер ады бо чарышка үшкү черни ээлээн.

Аът чарыштары доостурга, шаңналдарны улаштыр тывыскаан. Олар база шыырак болган. Чижээ, эрткен аъттарның ээлеринге кубоктарны болгаш соодукчуларны, шаңналдыг черлерни ээлээн аъттар ээлеринге сан аргазы-биле тырттырар фото-аппараттарны дээш, өске-даа өртектиг барааннарны, акша шаңналдарын тывыскаан. Тиилекчи болган улуг чүгүрүк аъттың база аныяк чоруктуг чаваа аъттың ээлери Анатолий Чаш-оол (Улуг-Хем) биле Владимир Монгушка (Өвүр) «Жигули» автомашина шаңналдарны Наадым-08-тиң хүреш маргылдаазының үезинде тывыскаан.

Юрий КӨК-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Чоруктуг аныяк аъттар чарыжына тиилекчи аът мунукчузу Амырга Монгуш (Өвүр кожун).

Тиилелгеге чедир чаңгыс базым турда...

НААДЫМНЫҢ ОН ЧЕДИ ДАКПЫР ЧЕМПИОНУ

Хандагайты суурнуң чаа кылган улуг стадионунга август 2-де, дүштекиниң 12 шакта Наадым хүрежи эгелээринин бетинде ханы уткалыг, каас-чараш театржыткан көргүзүгнү Тываның хөгжүм-шии театрының бөлүк артистери ба-раалгатты.

Э.Мижиттин «Кым сен, Сүбедей Маадыр?» деп шиизинден үзүндүнү наадымчылар магадап көргөн. Сүбедейниң шеринниң тугун шөлдүн ортузунда аскан. Улуг чаага тиилээш, эп чанып келген, шаг-шинээ төнгөн шериглерни аалда чон уткуп, амырап турар. «Ал бодум түрезе түрезин, албаты чонум кажан-даа түревезин! Бүгү бодум шылап-могаза, могазын, бүрүн тыва чонум могап шылавазын!» дээн Сүбедей Маадырның сестери бөгүн-даа тыва чонга мөңгө кыйгы болуп артпышаан. Сүбедейниң салгалдары — тыва мөгелерниң ат-сураа бүгү делегейде билдингир апарганы өгбелеривистиң чагыынга бистиң оолдарывыстың шынчы болуп чоруурунун бадыткалы. Делегей чемпионатынга 6 катап, Россия чемпионатынга 9 катап, Тыва Республиканың Наадымынга 16 катап, а делегейге ийи катап чемпионнаан, Россияныкы алдарлыг спорт мастери, Чаан мөгевис Аяс Монгуш — езулуг чоргааралывыс.

«Наадым-2008»-тиң хүрежинге 256 мөге ачыр-дачыр тудушкан. Оларның аразында Чаан мөге Аяс Монгуш, Арзылаң мөгелер Маадыр Монгуш, Геннадий Монгуш, Амир Монгуш, Андрей Хертек, Чимит Куулар, Вячеслав Монгуш олар бар. Оон аңгыда кожавыс Моолдан күрүнө Чааны Бумбаяр баштаан чеди мөге Наадым хүрежинге киржири-биле чедип келгени оюнну улам солун болдурганы чугаажок. Бедик дурт-сынныг, кайгамчык шыырак мага-боттук моол мөгелерни көргөш, кижилер бүрүзүнүн сагыжы аарып органы билдингир, барып-барып Наадымга, барып-барып мөгелер чурту Өвүр черде эртип турар Наадым хүрежинге моол мөге шүүп каар болза, чаржынчыг болбас аргажок.

Хүреш-даа эгелээн. 256 мөге девип үнүп кээрге, сүрлүг чүведир ийин. Хары угда он-он ийи эжеш мөгелерни салыптарга, кайызын-даа көөр аайын тыппайн, карак «даалыктап» шаг боор чүвеле болду. Шыырак мөгелерни адаарга, оларны эдерти көөр дээрден башка, бо-ла хүреш көрүп чоруур кижилер безин, кезек када аайын тыппайн оруп бээр.

Бирги салыгда бистиң ынак, бичии мөгевис, черже дүжүр октап чыдырда-ла, удурланык-чызының кырын орта дүжөр Начын Монгуш барып-барып Моолдун Чаан мөгези Бумбаярга таваржы бээрге, харааданчыын чүү дээр ону. Ындыг араазай адыг-мажаалай дег мөге биле Начынны деңнээрге, хензигие чүве-дир ийин. Кезек ол-бо сындырып турза-турза, Чааның бир сегирип алгаш, кайын салыр, ба-зып каапты. Салыг төнүп орган үе чүве, арта-ла Начынны манагзынып орувуста, адаза-ла Чаан мөгеге таварышканы ол. Бо хүреште Начынның чараш оюнун ам көрбевис ол-дур дижип хараадап артывыс. Салыг төнгөн.

Бистиң хомудалывысты билген ышкаш, Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич башкы салыг доостурга, сөс ап чүве чугаалааш, шаңналдарны тыпсып эгеледи: «ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы» атты Өвүр кожуунун спорт комитетинин даргазы Алексей Базыролович Монгушка, «Тываның Арзылаң мөгези» бедик атты 83 харлыг Доржу Ойдунович Казакке тывысты. Бистиң ынак, бичии мөгевис Начын Монгушка «Тываның Начын мөгези» атты тыпсыр деп дарга чарлаптарга, өөрүшкүнүн алгы-кышкызы стадиону дола берди. «Мөгениң майы кадырык дижи болгай, ажырбас, Начын, мурнунда чайынналчак тиелелгелер ам-даа хөй болур, дунмам!» дээн Шолбан Валерьевичиниң сестери Начын дээш сагышсырап арткан бистерге, чаагай эм-биле демей болуп, сагыжывыс сергеп келчик.

Салыгдан салыгже Моолдун ол Чаан мөгези үнүп кээрге-ле, кара баарывыс халаа берген ышкаш апаар, аңаа черле кым күш чедер боор. «Мөгениң майы кадырык» дижи ийик чоп, боду ынаар тайгаш азы та канчангаш-даа бол, кээп дүжөр болза көрем деп бодап ордум.

Он алды мөге артканда, Бумбаярга база-ла Начын ышкаш бичии ырбыска мөге душчу берди. Оон мурнунда адын дыннап көрбэним Даш-Шиви Байбек (Сүт-Хөл) самбога спорт мастери оолдур дишти. Самбо самбо-ла ыйнаан, ында тыва хүреш ышкаш эвес, деңзи барымдаалаар болгай, буу-хайт, бо кончуг чараш хүрежи, шыырак дээн мөгелерни октап келген оол база Чаанга бастырып аары ол-дур ийин деп бодап, сагыжым саргып олур. Чаан мөге чижин тудуп чадап мырыңай пат болду эвеспе. «Азаның

бичинизи кончуг», Байбек туттурар уг чок. Бир шаг болганда, карак чивеш аразында оол органы-даа кылды-ла эвеспе (мельница!), ола карак чивеш аразында көөрүмге, оол Чаанның адаанда чыдыр. Ол-ла-дыр, моол октааны ол-дур дээн бодап сагыжымны катап-ла караңгылады берди. Ой, эжен-не бо! Байбек улуг Чаанче көрүп алган бир-ле чүвени имнээн, катап-катап тайылбырлаан тур, ии-дадайым, Чаан мөге-биле канчап маргыжып турар оол боор деп бодап кагдым. Дыңнаарымга, улус «даяныпкан-даяныпкан» деп алгыржып тур. «Өршээ бурган, ыңдыг-ла болзунам!» деп тейлеп ор мен. Судьялар кыйгырты берди, бо ийи мөгениң хүрежин тырт-

тырган видеода Чаанның даяныпканын стоп-кадр-биле көргүскен соонда, ол бүзүрэн. Даш-Шиви Байбек Чаан мөгени октаан! Стадион долдур орган чон тура халчып кээп, алгы-кышкы-биле аныяк мөгеге байыр чедирди. «Сагыш ышкаш болган болза, Саглы ышкаш хову болза» деп чүве бо-ла-дыр, Чаан мөге ам кымга-даа коргунчуг эвес! «Чүү мындыг мөге тыптып келди бо?!» деп, Байбекти магадап ханмадывыс. Даг-Алтайда өөренип турар деп билдим, ыңчангаш алтайлар Байбекти «бистиң мөгевис» деп чоргаарланыр улустур. Сүт-Хөл оглу ышкажыл, Эр хей! Моон сонгаар хүреш бүрүзүңге сээң адыңны адаптарын

четтикпейн манал, оюнуну сагыш ханып көөр бис, Байбек.

Шынап-ла, ам көрүкчүлерниң-даа, мөгелерниң-даа сагыжы ажаан амырап ор бис. Мөгелер арта-ла дүрген-дүрген октажып турган ышкаш сагындырды. Бир моол мөгени октаан Өвүр оглу Аңгыр Кууларны Чаан мөге Аяс Монгуш октап кагды. Арзылаң мөге Геннадий Монгушту ат-сураа билдингир аныяк мөге Артас Ооржак октаан. Кайгал-оол Донгакты Сылдыс Монгуш, Седен-оол Кимни Алексей Монгуш (иелээ Өвүр оолдары), Чаймаа Ахметти Эрзинден Сенди Сергек, Кара-Сал Эрести Бүрбээ Сүрэн (Моол) октаан.

Сес мөге арткан: Аяс Монгуш, Андрей Хертек, Алексей Монгуш, Сылдыс Монгуш, Артас Ооржак, Сергек Сенди, Даш-Шиви Байбек, Бүрбээ Сүрэн. Сес мөге девээн соонда, салыг эгелээн. Аяс Монгушка Артас Ооржак таварыш-каш, дыка-ла үр тутчуп келдилер. Дөрт хончуе кириер ужурга таварышкан. Комментаторлар Аяс Монгуштун дөрт хончуе кири хүрежи турганын чоокта көрбээн бис дижип ордулар. Элээн болганда, Аяс Монгуш удурланыкчызын чая соп дүжүрдү.

Сылдыс Монгуш Сенди Сергекти олурту идиптерге-ле, тура халып кээр, олурту идиптерге-ле, тура халып кээр де. Ынчал тургаш, Сергек Сенди Сылдыстың бодун ойтур идипкеш, оон кырынга дүштү.

Андрей Хертек Бүрбээ Сүрэнни ша-даа болбаанда, чийги-биле дүжүрдү. База-ла үр болбайн Алексей Монгуш кончуг чараш органы ажыглааш, Байбек Даш-Шивини октап кагды.

Дөрт мөге арткан. Сенди Сергекти Аяс Монгуш дораан октаан. Андрей биле Алексей оранчок үр тутчуп келген соонда, Алексей октаан.

Ийи мөге арткан. Дыка үр Андрей-биле тудушкаш, шаа төнгөн Алексей дыштаныр-даа чай чок, ол-ла дораан Аяс Монгуш-биле хүрешкеш, октадыпты.

Ынчангаш «Наадым-2008»-ке база катап Аяс Монгуш шүглүп, 17 дакпыр чемпион болганы ол.

Мөге оолдарывыска чоргаарланып болур-дур бис, чонум.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Айлаң Донгактың тырттырган чуруктары.

Национал музейге

Ада-чурттуң ат-сураглыг археологу Александр Данилыч Грачтын 80 харлаанынга тураскааткан «Төгери́к столду» Тываның археологтары, төөгү эртемниң ажилдакчылары болгаш ооң-биле кады кожа чоок ажилдап, эдержи́п чораан эштери ТР-ниң Национал музейинге август 3-те эрттирген.

Александр Грачтын 80 харлаанынга

«Авай» дээнин дыңнааш...

«Төгери́к столду» Ульяна Өпей-оол Национал музейниң эртем секретары ажыткаш, президиумче Тываның Профэвилелдериниң, партия, хөй-ниити болгаш чурт-шинчилел ажылының хоочуну Тамара Норбу, төөгү эртемнериниң кандидады Монгуш Маңнай-оол, Россияның Чөөн чүк шинчилекчилериниң ниитилелиниң вице-президенти, профессор Дмитрий Васильев, төөгү эртемнериниң кандидады Анна Дыртык-оол, ТывКУ-нун ректорунун хүлээлгезин күүседип турар Юрий Прохоренко оларны чалаан.

— Александр Данилыч Грач Тывага бир дугаарында Л.П.Потаповтун экспедициязының составына келгеш, Тыва черге, ооң бойдузунга, чурттакчы чонунга сагыш сеткилин ханызы-биле ынакшаан.

Мен дээди өөредилге черинге өөренип турумда, «Сени Александр Данилыч Грач келдирип тур» — дээрге, чаа-ла ийи дугаар курс доозуп турган студент дыка сүрээдеп чеде бердим. Ол мени Тываның кожууннарынче кады экспедиция чоруурун сүмелээрге, өөрүп хүлээп алган мен — деп, Монгуш Хүргүл-оолович сактып чугаалап — мурнуу-барыын кожууннары кезип чорувуста, бисти үптөп-оорлаар дээр туржук, орук дургаар шупту дузалажып турду. А.Грач дыка хөй эртемденнерниң оруун изеп, оларны төөгүге ынак болурунга кижизиткен, тыва малчыларнын езулуг өңүнү турган — деп, чугаазын доосту.

Тамара Чаш-ооловна Тываның профэвилелдериниң удуртукчузу тургаш, аныяк өскени күш-ажылга өөредир сорулга-биле күш-ажыл лагерин тургузуп, оларны казыышкын ажилдарынче хаара тудуп турганын чугаалады. Ол элээди оолдарның бирээзи Россияның Маадыры бистиң чаңгыс чер-чуртуувус Сергей Шойгу археолог төөгү эртемдени болбаза-даа, төрөөн черинге дыка улуг ужурдузалыг «Пор-Бажың» культура фондузун тургузуп, төөгүлүг тураскаалды катап тургузарын удуртуп турарын чугаалады. Сергей Күжүгетович Александр Грачка дыка ынак, ам-даа Петербургка келгеш, ооң чевээнге ол бо-ла чедер. Грачты билир кижии аңаа ынак болбастың аргазы чок. 1975

чылда Мөңгүн-Тайга кожуунче сургакчылап чоруур деп турарымны дыңнааш, Александр Грач «мени эдертип ап көрүңер» деп дилээн, кады чорупкан бис. Ооң ында тыва «ада-иези» барын билир турган мен. Дөртээ ачазы ол үеде чок апарган, авазы Өпей өгдө удуп чыдырда чеде бердивис. Александр Данилыч удуп чыткан херээженниң чанынга чеде бергеш, бажын эргелелди-биле суйбааш: «Авай» дээни ам-даа сагыжымда таңмаланып артып калган. Бо таварылга безин Александр Грачтын тываларга кайы хире чоок турганын херечилеп турар — деп, Тамара Чаш-ооловна чугаазын доосту.

Дмитрий Дмитриевич Васильев база А.Грачтын экспедициязы-биле Тывага келгеш, ооң катап-таптынмас чараш бойдузунга, хүндүлээчел чонунга ынак аларганын чугаалаан. Ооң өөреникчилери ам «Пор-Бажыңны» катап тургузарына киржи́п турар. Ынчап кээр-ге, илчирбеленген төөгү уламчылап турар. Бо хүннерде оларның бурун төөгүге сонургалы оттуп, канчап билир, каш чыл болгаш Тывага кээп, ат-сураглыг кижилер-биле кады ажилдап турганын сактып чугаалаар чадавас.

ТывКУ-да чоокта чаа археология кафедрасы ажыттыгана дугайында университеттин төөгү факультетиниң деканы Галина Ондар илеткелинде айыткан. Анна Дыртык-оолдун илеткели ТР-ниң Национал музейинде шыгжамырының 22 хуузу археологтук тураскаалдар болуп турарын тодарткан. «Урянхай—тыва дептер» деп антологияның үндүрүлгелериниң дугайында солун илеткели химия эртемнериниң кандидады Кара-кыс Аракчаа кылды. Ол Японияның Денси хоорайында музейде «Таңды Тываның картазы» барын, ооң хоолгазын слайдыга көргүзүп тургаш чыылганнарга сонургатты. «Тываның бурун үезиниң атлазын» үндүрери чугула болгаш ону Тываның ССРЭ-ниң составынче эки тура-биле киргенинге тураскааткан байырлалы-выстың сценарийинче кирип алырын сүмелеп, төлевилелин Кара-кыс Донгаковна ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы А.Дамба-Хууракка хүлээтти.

Археология бизнести ажыглаар ужурулуг

«Төгери́к столду» соонда «Пор-Бажың» шивээзин казып, шинчилээринге киржи́п турган эртемденнерниң киржилгези-биле парлалга конференциязы болуп эрткен.

«Пор-Бажың» делегейде эки шинчилеттинген чаңгыс борбак уйгур тураскаал бооп турарын демдеглээш, аңаа ажилдаар арганы бергенин Тыва Республиканың Чазаның өөрүп четтиргенин Л.Конорева илеретти.

— Ийи чыл иштинге «Пор-Бажың» шивээзин шинчилеп ажилдады. Бо үениң дургузунда оон дугайында бүгү делегейде билир апарган. Бо чылын ажилдарга Болгариядан студентилер кээп ажилдаанын база демдеглээш. Чүү-даа канчаар, Кунгуртук суурнун чурттакчыларының дугайында маңаа чугаалаксап тур мен. Олар бо ийи ээлчег ажилдарының дургузунда мергежи́п, сонургаачал, өөрээниичели-биле чамдык тускай мергежил чедип алыр дээн студентилерден безин артык болуп турары тыва кижилерниң ук-төөгүзүнге ынаан херечилеп турду. Бо ажилдарның үезинде археологтарның чаа салгалы өзүп келген дээрзинге идегээр-дир бис — деп, «Пор-Бажың» культура фондузунун төлээзи Тамара Корзун чугаазын доозарга, орусангли дылдарже очулдурбушаан, парлалга конференциязының ажилын ТР-ниң Чазаның Даргазының чөвүлекчизи Дина Оюн Шолбан Валерьевич Кара-оолга сөс берди.

— Хүндүлүг, эртемденнер, республиканың аалчылары болгаш чаңгыс чер-чурттугларым! Мен мында бодумнун ролюмну төлээлекчи таланың кежигүнү кылдыр көрүп тур мен. Бир-тээ, сөс берген чүве болганда, Силерниң ажылы-нар дээш өөрүп четтиргенини илередип, делегейниң булуңнарынга барып, элчиннер болурун-нары силерден дилээр кижидир мен — деп, Шолбан Валерьевич чугаалады.

Иштван Фодор, Венгрияның национал музейиниң ажилдакчызы: «Бодумнун чугаалаан сөстерини маңаа база катаптаксап тур мен. Хүндүлээчел тыва черге өөрүп четтиргенини илередип, бо казыышкын ажилдарыңа ажилдаар арганы меңээ бергенинер дээш база четтиргенини илереттим. Делегейниң аңгы-аңгы булуң-

нарынга силерниң элчиннериңер болурун кызыдар бис. Маңаа чүгле археологтар эвес, аңгы-аңгы адырларның тускай мергежилдиглери кээп ажилдааны — бистиң дуржулгавысты байыткан. Пор-Бажың эрге-чагырганың албан чериниң оран-савазы турган деп бөгүн бадыткап болур. Орук багайы-биле улуг «Урал» машиналарга 20 шак дургузунда соксаал чок чоруп келдивис. Ол чорук бистиң сорук киришкенивисти бичи-даа өжүр шаппаан. Харын-даа аъттыг туризмни сайзырадыр бодал кирип, мындыг чараш бойдузуг черлер-биле аъттыг чоруксаар бай-шылдалдыг туристер хөй дээрзин дыңнадыксадым.

Вадим Петрухин, славян тураскаалдар талазы-биле тускай мергежилдиг эртемден: «Мен мында барыын таланы төлээлеп турар болзумза-даа, бо кончук ховар тураскаалда Барыын культураларның дериг-херекселдери база бар болганын Пор-Бажың хаалчак эвес, ооң төлээлери өске күрүнелер-биле харылзаа тудуп турганын херечилеп турар.

Айтырыг: Туризм казыышкын ажилдарыңа шаптыктай бербес бе? Азы казыышкын ажилдары төнгөн деп санап турар силер бе?

В.Петрухин: Чок, археология туризмни ажыглаар ужурулуг. Бир эвес бо адырга туризмни кириштирип хайгаараваз болза, үптөкчилерге дөй болур. Ам чугаа алдын-мөңгүн дугайында чорбайн турар-даа болза, дөй савалар безин дыка аар өртөктүг тураскаалдар болуп турарын чугаалаксап тур мен. Оларны чөгүлүг тураскаалдары чыып турар туристер аар өртөккө садып алыр.

Чан Жианлинг, Кыдатта Шаньши хоорайның археология институтунун ректорунун оралакчызы: Мен Тан үезиниң азы 7-9 чүс чылдарның үезиниң талазы-биле тускай мергежилдиг мен. Пор-Бажың хоорай турган бе, эрге-чагырга албан чери турган бе дээрзин эртемденнер шиитпирлер бис. Мээң көргеним-биле ында Кыдаттын тудугжулары туткан бе, азы кандыг турган чүве ийик, бажыңның кыры (черепи-

цазы) кыдат арга-биле кылдын-ганын көргүзүп турар чорду.

Дмитрий Васильев: Мында чугаалап турар төөгүлүг тураскаалдар онзагайы-биле дыка үнелиг боордан аңгыда тыва чоннун өгбелери кедергей эртем-билиглич чораан дээрзин көргүзүп турар. Олар (тураскаалдар) бөгүн бистиң маргыжып турарывыс айтырыл-ларга шын харыыны биске бээр.

Тамара Корзун: Кедергей улуг хемчээлдиг ажилдар кылып чорут-тунган. Бо чылгы ээлчегде ажилдарда судур тып алганывыс бисти дыка өөрткен. Ам оларны байырлыг байдалга Камбы-лама эргелелинге дамчыдарын чөпшээрер көрүңер.

Камбы-лама: Хүндүлүг эртемденнер, мен силерниң-биле ужура-жылгага чалаанынга бодумнун өмүнээмден, шажын чериниң мурнундан өөрүп четтиргенини илередип тур мен. Силерниң кылган ижиңер Тывага канчаар-даа аажок улуг ужуру-дузалыг. Бо судурлар Улуг дээрбениң, Бичи дээрбениң судурлары-дыр. Оларның үнени медегер билип, Тываның Национал музейинге шыгжадыры-биле дамчыдып тур мен. Бис оларның хоолгаларын чүдүкчүлөргө дамчыдар бис.

Тамара Норбу: «Пор-Бажыңдан аңгыда, республика девискээринде 17 шивээ бар. Пор-Бажыңны шинчилеп тура, оларны оюп кааптып болбас. Уйгурлар боттарының шивээлерин чагыс черге туткаш, камгаланыры-биле сугну бадырып турган. Моон-на Тере-Хөл тывылган чадавас, чүге дээрге «тере» дээрге моолдап, чаа дээн сөс. Чаа-Хөл деп аттын тывылганы база бо хөлдүн тывылганы-биле дөмей чадавас. Ында суг шыгжамырының адаанда база дыка чараш төөгүлүг тураскаал бар.

Шолбан Кара-оол: «Тывага хувискаал мурнунда 26 хүрээ турган. Оларны узуткап эгелээрге, чон, ламалар ном-судурларны куйларга чажырып сул каан. Ынчангаш бо тывылган судурлар ышкаш үнелиг эттерни ам-даа тып алырывыс магадылалдыг. Бистиң республика-высты кээп шинчилеп турганыңар дээш база катап четтирдивис. Келинер, бистиң республикавыс кымга-даа ажык, ооң-биле бис бай бис» деп, Шолбан Валерьевич аалчылар-биле байырлашты.

Айлаң ДАРЖАА.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттарының немелде соңгулдаларыңа соңгулда мурнунуң суртаалын эрттиреринге эфирлиг үени, парлалга шөлүн бээр хүлээлгелиг күрүнениң болгаш муниципалдың телерадио-дамчыдылга организацияларының база Кызыл хоорайның девискээринде таралып турар күрүнениң болгаш муниципалдың өй-өйлөн үнер парлалга үндүрүлгелериниң

ДАҢЗЫЗЫ

(Россияның харылзаа болгаш культурлуг сатгал камгалалының адырында хайгаарал талазы-биле Федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели берген)

1. «Шын» солун. Солуннун тургузукчузу Тыва Республиканың Чазы. Редакцияның адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

2. «Тувинская правда» солун. Солуннун тургузукчузу Тыва Республиканың Чазы. Редакцияның адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

3. «Тыва Республика» солун. Солуннун тургузукчулары Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы, Тыва Республиканың Күш-ажыл

болгаш социал политика яамызы. Редакцияның адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

4. «Эне сөзү» солун. Солуннун тургузукчулары Тыва Республиканың Чазы, «Эне сөзү» солуннун редакциязы» Күрүнениң албан чери. Редакцияның адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

5. «Улуг-Хем» солун. Солуннун тургузукчулары Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамы-

зы, Улуг-Хем болгаш Чаа-Хөл кожууннарының чагыргалары. Редакцияның адреси: 668210, Шагаан-Арыг хоорай, Совет Тываның 30 чылы кудумчузу, 14.

6. «Тываның аныяктары» солун. Солуннун тургузукчулары Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы, ТР-ниң Аныяктар херектериниң талазы-биле күрүне комитети. Редакцияның адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

7. «Хемчиктин сылдызы» солун. Солуннун тургузукчулары Тыва Республиканың

Культура болгаш информация политиказының яамызы, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга кожууннарының чагыргалары. Редакцияның адреси: 668040, Барыын-Хемчик кожуун, Кызыл-Мажалык суур, Буян-Бадиргы кудумчузу, 43.

8. «Чаа орук» солун. Солуннун тургузукчулары Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы, Чөөн-Хемчик, Өвүр болгаш Сүт-Хөл кожууннун чагыргалары. Редакцияның адреси: 668110, Чадаана хоорай, Малчын кудумчузу, 16.

9. «Таңды-Уула» солун. Солуннун тургузукчулары Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы, Таңды кожууннун чагыргазы, солуннун коллективи. Редакцияның адреси: 668310, Таңды кожуун, Бай-Хаак суур, Горький кудумчузу, 59.

10. ФККБ «КТРК «Тыва». Адреси: 667003, Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, 31.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Керээлерни күрүнөдөн бүрүткедиринин чуруму

Бүрүткел эргелелинде

Ниитилелдин
сонуургалдарынын
камгалалында

Россия Федерациязынын Чаа Чуртталга кодекизин хүлээп алганы-биле күрүнениң болгаш муниципалдың оран-бажынын халаска алыр эргелиг кижилериниң саны кызырылган. Сөөлгү үеде чуртталга тудуунга күрүнениң бюджет акшаландырылышкыны кызырылганы-биле, садыглажып алыр оран-бажының үлүү улгатканы-биле холбаштыр шимчевес өнчү рыногунда чурттаар оран-саваны ипотека чээлизи таварыштыр садып алыры онза чугула апарган. Ынчангаш хамаатыларның хөй кезин акша-хөреңгилери чедишпези-биле чурттаар оран-бажыны айтырыын ипотеканың чуртталга чээлизи таварыштыр шиитпирлеп ап турарлар.

Ипотека чээлизи – кредитор-долаа ээзинин мурнунга долаа берикчизи-өрелиг кижинин кол акша-хөреңги хүлээлгелерин күүседирин хандыраы-биле, долаага салбышаан садып ап турар шимчевес өнчү чээлиге бээри. Өрелиг кижини бодунуң кол хүлээлгелерин күүсетпээн таварылгада, кредитор долаа салыкчызынын өнчүзү бооп турар долаага салган шимчевес эт-хөреңгини хавыраар эргелиг болур.

Шимчевес өнчү сайгарының эрге-хоойлу башкарылганын, бир-ле дугаарында РФ-тин Хамааты кодекизинин (моон ыңай – Кодекс дээн), РФ-тин 1998 чылдың июль 16-да «Ипотека дугайында (шимчевес өнчү долаага салырынын) дугайында» №102-ФХ Федералдыг хоойлунуң (моон ыңай – Ипотека дугайында хоойлу дээн), 1997 чылдың июль 21-де «Шимчевес өнчүге болгаш оң-биле дугуржулгаларга эргелерин күрүнөдөн бүрүткедиринин дугайында» №122-ФХ Федералдыг хоойлунуң (моон соңгаар – Хоойлу дээн) нормалары-биле, база ол ышкаш РФ-тин Юстиция яамызынын 2006 чылдың июнь 15-те «Шимчевес өнчү объектилеринин ипотеказын күрүнөдөн бүрүткедир чурумунуң дугайында Саавыры бадылаарынын дугайында» дужаалы-биле боттандыраар.

Кодекстин 549 чүүлүнге дүүштүр шимчевес өнчүнүң садар-садып алырынын керээзи-биле садыгжы кижини садып алыкчыга тодаргай шимчевес өнчүнү хууда өнчүге дамчыдарын хүлээнип турар, а садып алыкчы тодаргай шимчевес өнчүнү хүлээп алырын база ол дээш тодаргай акша-хөреңгилер түнүн төлээр.

Садар-садып алырынын керээзинге үзүктөп төлээрин база көрүп болур. Мындыг таварылгада хавырып турар шимчевес өнчү объектизинге хамаарыштыр хоойлу езугаар ипотека

тургустунуп кээр, азы бир эвес керээде оон өске чүүл көрдүнмээн болза, эт-хөреңгини долузу-биле төлээр үеде чедир садыгжы долаа эргезин алыр. Садып алыкчы ындыг эт-хөреңгиге өнчү эргезин алыр, ынчалза-даа долаа соксаарга чедир садыгжының чөпшээрели чокка садып алган шимчевес өнчүнү моон соңгаар садып шыдавас болур. Долаа дугайында ындыг бижики, садыгжы болгаш садып алыкчынын кады бижээн билдиришкенинге үндезилеп эт-хөреңгиниң долу төлөвирин чорутканда, ынчан соксадыр.

Хоойлу езугаар ипотека болза:

- рента керээзи-биле шимчевес өнчү объектизин хавырганда (Кодекстин 586 чүүлү), оон иштинде тежээли-биле бүгү чуртталгазында тудар керээ езугаар (Кодекстин 601 чүүлү);

- шимчевес өнчүнү чээли садар-садып алырынын керээзи-биле шимчевес өнчү объектизин хавырганда, оон иштинде бир эвес керээ-биле оон өске чүүл көрдүнмээн болза, үзүктөп төлээринин дугайында негелде езугаар (Кодекстин 488 чүүлү);

- банкынын азы чээли организациязынын чээлизинин, чок болза чуртталга бажынын тударына азы квартираны садып алырынга юридиктиг эргелиг албан черинин берген тускай сорулгалыг чээлинин хөреңгилеринин күсели-биле чуртталга оран-савазын тудуп азы садып алганда, бир эвес керээде оон өске чүүл көрдүнмээн болза (Ипотека дугайында хоойлунуң 77 чүүлү);

- федералдыг хоойлунуң доктаатканы өске-даа таварылгаларында ипотека тургустунар.

- Хоойлу езугаар ипотеканы күрүнөдөн бүрүткөп тура, оон-биле кады хары угда долаа салыр эргени күрүнөдөн бүрүткээр (садып алыкчынын, рента төлекчизинин дээш, оон-даа өске) (Ипотека дугайында хоойлунуң 20 чүүлүнүң 2-ги пунктузу).

- Чурттаар оран-саваның өрттээн үзүктөп төлээр садар-садып алырынын керээзин бүрүткедиринге (бо таварылгада ипотека хоойлу езугаар тургустунуп келир) дараазында документилерни кириер:

- дугуржулганы бүрүткээринин дугайында билдиришкенин;

- билдиришкени кирип турарларнын (оон төлээзинин) амы-хууда боттарын бадыткап турар документизин;

- керээни чарарына бүзүредилгени (төлээлеткен кижини таварыштыр дугуржулганы кылып турар таварылгада);

- күрүнө каайлызын төлээнинин дугайында документини. Федералдыг бүрүткел албаны-

нын директору С.В.Васильевтин 2007 чылдың май 23-те №1543-СВ чагаазына капсырылгага дүүштүр, шимчевес өнчүнү хавырынын дугайында керээни күрүнөдөн бүрүткеткенде күрүнө каайлызын дараазында чурум езугаар төлээр: бир эвес керээни амы-хууда кижилер-биле чарганда – 500 рубльди төлээр, керээниң талаларынын санына үлээр, юридиктиг эргелиг албан черлери-биле керээни чарганда – 7500 рубльди төлээр, керээниң талаларынын санына үлээр; бир эвес керээни юридиктиг эргелиг албан черлери болгаш амы-хууда кижилер-биле чарганда: амы-хууда кижилер – 500 рубльди төлээр, керээниң талаларынын санына үлээр, юридиктиг эргелиг албан чери – 7500 рубльди төлээр, керээниң талаларынын санына үлээр. База ол ышкаш Россия Федерациязынын Үндүрүг кодекизинин 333.33 чүүлүнүн 1-ги пунктузунуң 20 иштики пунктузу езугаар, шимчевес өнчү эт-хөреңгилеринин эргелерин, шимчевес өнчүнү хавырынын дугайында керээлерни күрүнөдөн бүрүткеткенде, күрүнө каайлызын амы-хууда кижилер – 500 рубль хемчээлдиг төлээр.

- Хавыраар эт-хөреңгиге садыгжынын эргезин доктаадып турар документини;

- кадастр паспортун болгаш оон хоолгазын;

- шимчевес өнчүнү садар-садып алырынын керээзин, дамчыткан актыны аңаа капсыраар (үш-үш экземплярларга);

- ук чурттаар оран-савада чурттап турар кижилер дугайында медээлерлиг документини, чижээ, чаагайжыдыр тутунган квартираларга чуртталга ажылгал организациязынын бээр квартиралар карточказы, чок болза чуртталга бажынын турар черинден чагырга черинин бээр шынзылгазын;

- бир эвес чуртталга оран-савазы назы четпээннерин, харысалга онаап болбас азы харысалга онаары кызыгаарлыг улустуң өнчүзү болза, азы хавырып болур чуртталга оран-савазында айыттырган кижилер чурттап турар болза, харагалзал болгаш ажаап-хайгаарал органнын чөпшээрелин;

- бир эвес садыгжыны азы садыгжыларнын бирээзи 14-тен 18 хар чедир назы четпээннер болза, харагалзалкызынын, азырап алган улустуң азы ажаап-хайгаарап турар улустуң чөпшээрелин;

- чуртталга оран-савазынын хавыраар эт-хөреңгизинин өнчү ээзинге харысалга онаары кызыгаарлыг кижини болза, ону ажаап-хайгаарап турар кижинин чөпшээрелин;

- садып алыкчынын болгаш садыгжынын ашаанын азы ка-

дайынын нотариатка шынзыткан дугуржулганы кылырынга чөпшээрелин болгаш оон хоолгазын;

- бир эвес керээниң талазы юридиктиг эргелиг албан чери бооп турар болза: удуртукчузу – соңгутканынын дугайында документини азы томуйлаанынын дугайында дужаалды; удуртукчу эвес кижини – нотариатка шынзыткан, удуртукчунуң адын салган болгаш таңмалаан дугуржулганы кылырынга бүзүредилгени; юридиктиг эргелиг албан черинин тургузукчу документилерин азы оларнын күштүг бооп турар шупту өскерилгелери болгаш немелделери-биле нотариатка шынзыткан хоолгаларын; чагырга черинин доктаалынын бодун (көргүзерде) болгаш оон хоолгазын азы юридиктиг эргелиг албан черин бүрүткээнинин дугайында херечилелин, база ол ышкаш юридиктиг эргелиг албан черин үндүрүг төлекчизи кылдыр учетка тургусканынын дугайында херечилелди;

- Россия Федерациязынын хоойлужудулгазы-биле көрдүнгөн өске-даа документилерни кириер.

Хоойлу-биле ипотеканы бир ай дургузунда бүрүткээр, ындыгда болза Федералдыг бүрүткел албанынын ТР талазы-биле эргелелинин (моон ыңай – ФБА-нын ТР талазы-биле эргелели дээн) 2005 чылдың июнь 3-те «Шимчевес өнчүге болгаш олар-биле дугуржулгаларга эргелерни күрүнөдөн бүрүткел чорударынын кызырган хуусааларынын дугайында» №44 дужаалы-биле күрүнө бүрүткелинин кызырган хуусаазын доктааткан – күрүнө бүрүткелинге эргежок чугула документилерни болгаш билдиришкенин кириген хүнден эгелеп 7-ден хөй эвес календарлыг хонукта бүрүткээр.

Хоойлу езугаар ипотека тургустунуп кээрге (шимчевес өнчүнү долаалаан), садар-садып алырынын керээзин күрүнөдөн бүрүткедири-биле холбашкан шупту айтырылганы билип алырда, база ол ышкаш баш удур бижидерде, амы-хууда боттары кээп айтырарда дараазында адреске кээр: Кызыл хоорай, Дружбы кудумчузу, 74, каб. 2, харылзажыр телефону: 2-29-69, **08.00 шактан 17.00 шакка чедир** (дүштеки дыштаныр үе 12.00 шактан 13.00 шакка чедир), суббота биле улуг-хүнден аңгыда).

Евгения МОНГУШ,
Буян ДЕМДЕК,
ФБА-нын ТР талазы-биле эргелелинин эргелер бүрүткээр килдистинг эксперт-специалистери.

Тыва Республиканың ИХЯ-нын үндүрүг кем-херектеринин талазы-биле эргелелдин (ҮКХЭ) оперативтиг-албан ажыл-чорудулгазынын 2008 чылдың бирги чартык чылынын түңнелдерин үндүрген. Ук хурал сайыттын экономикактиг айыыл чок чорук талазы-биле оралакчызы, милициянын полковниги А.В.Лыткинге болуп эрткен.

ТР-нин ИХЯ-нын ҮКХЭ-нин начальниги, милициянын подполковниги Д.В.Умнов бодунуң илеткелинге дараазында чүүлдерни демдеглээн: кезектин ажылынын экономикактиг болгаш үндүрүг угла-нышкыннарлыг кем-херектерин илередир талазы-биле көргүзүглери эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, 1,7 катап өскөн. Илередип үндүргөн аар кем-херектериниң саны 2 катап улгаткан. Үндүрүг агентилеринин хүлээлгелерин күүсетпейн турар барымдааларны, база ол ышкаш үндүрүглери болгаш чыылдалар тыртар турган ужурулгакша-хөреңгилерини чажырганы-биле холбашкан кем-херек үлгедиглерин илередип үндүреринде эки талаже өскерилгелер бар.

Тываның ИХЯ-зынын ҮКХЭ-нин ажылында буураан бүдүрүлгенин удуртукчунуң дүрүмге дүүшпес хөделишкенин барымдаазын бир дугаар илереткен. Удуртукчу буураашкын чорудулгазын боттандырып тура, бүдүрүлгенин 6 млн. рубль түңгү кол акша-хөреңгилерин өске организацияга хоойлу үрөп дамчыткан.

Коррупцияже угланган кем-херектерни база кичээнге алган. Ынчалдыр, бо чылдың июнь айда Федералдыг үндүрүг албанынын ТР талазы-биле районнар аразынын инспекциясында бир удуртукчунуң хоойлу хажытканын эргелелдин ажылдакчылары илереткен. Ол удуртукчу үндүрүглери болгаш чыылдалар талазы-биле бюджет ажылдакчыларына шырак өрелиг республиканың одалга-энергетика комплекзинин улуг бүдүрүлгелеринин бирээзинин агар саннарындан инкасса даалгаларын салып база дедир кыйгыртып тургаш, албан-дужаалынын бүрүн эргелерин эрттир ажыглап турган. Бодунуң ындыг хөделишкенин-биле ол бюджетке үндүрүглери өй-шаанда кирип турар кезээнде ниитилелдин болгаш күрүнениң хоойлу-биле камгалалдыг со-нуургалдарын шыңгыы хажыткан.

Ук барымдаа талазы-биле РФ-тин Прокуратуразынын чанында ТР талазы-биле Истелге комитеди РФ-тин КК-зинин 286 чүүлүнүн 2-ги кезээнин талазы-биле кеземче херээн оттурган.

Практикадан алгаш көөрге,

Сибирь федералдыг округтун

девискээринге албан-дужаалынын

бүрүн эргелерин эрттир ажыглаан

мындыг барымдаалар моон мур-

нунда илереттинмейн турган.

Оттурган кеземче херектерин

оперативтиг тодаргай кады ажыл-

даанынын түңнелинде ҮКХЭ-нин

материалдары-биле кеземче хе-

ректерин истеп төндүргөн херек-

териниң саны 2,1 катап өскөн болгаш

судче буруудаткан түңнелдерлиг

чоруткан кеземче херектеринин

саны 1,4 катап өскөн. 2008 чылдың

6 айынын дургузунда истеп төн-

дүргөн кеземче херектери-биле

бюджетти 12,5 млн. рубль түңге

(ААПГ-ге – 3,8 млн. рубльге)

немээн бооп турар.

ТР-нин ИХЯ-нын парлалга

албаны.

«ШЫННЫҢ» бижикчилери авалар дугайында

Бистиң солунуң редакциясында тыва чериң эриг баарлыг, алдын холдуг иелериң дугайында чагаалар үзүктөл чок кээп турар. Эң эргим, ынак кижилеривистиң дугайында утпайн турарыңарга ооруп, «Шын» солунуң почтазындан авалар дугайында чагааларны бөгүн парладывыс.

КУНГУРТУГДА ЧАРАШ ЧЕЧЕКТЕР

Херээжен кижилер ышкаш чырык өртемчейде буянныг кижилер чок. Кыс кижилер кончуг-ла байлак сеткилдиг, маадырлыг. Ындыгдаа болза, кыс кижилер чуга шил дег хээрэк. Ынчангаш ону кезээде камгалап, хүндүлөп чорууру чугула.

Бистиң суурда, кожуунувуста ажылынга бердинген, өг-бүлөзи, ажы-төлү дээш кызып чоруур херээженнер көвей. Оларның бирээзи күш-ажылдың хоочуну, Маа-Хем арга-арыг ажил-агыйында Сарыг-Септин арга-арыг ажил-дакчызының дузалакчызы болуп ажилдап турар. Ол өөнүң ээзи Михаил Хүрбеевич Чыпсын-биле 8 уругларлыг, 10 уйнуктарның кырган-авазы, кырган-ачазы.

Раиса Оюновна аныяк чылдарында-ла Тере-Хөл кожуунуң Кунгуртуг суурга аныяанда-ла келин бооп чурттап эгелээн. Кызымак болгаш эки ажылы дээш хөй шаңналдарның эдилекчизи. Ногаа-чимистиг Кара-Хаак суурга өскөн болгаш, Кунгуртуг суурда база-ла ногаа-чимис аймаан өстүрүп турар. Оң бажыңыңа чеде бээр, тараан чечек-чимис аймаа дыка хөй. Кандыг-даа үнүш өспөс дээр черге чараш чечектерни өстүрүп алып кижилер.

Раиса Оюновна Тере-Хөл кожуун чагыргазының даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы, партия, Советтер орган-

нарынга, херээженнер чөвүлелин даргазынга дээш, черле каяа ажилдавады дээр. Ажилдаан черинге-ле үлегерлиг, херээжен чонга ногаа, картофель өстүреринге улуг дузаны кадып турган.

Алызындан шимченгир, ажилгыр болгаш, оон ам-даа чинк-сергээ аажок: ырлап, хөглөп, чаңнап турда, кижиниң сагыжыңа айлаңкуштар кирер.

Роза МОНГУШ,
Лариса САЛЧАК.

Тере-Хөл кожуун.

АЖЫ-ТӨЛҮНҮҢ АРАЗЫНДА

Анна Мелбей-ооловна Чысымаа Өвүрнүн Чаа-Суур сумузунуң улуг назылыгларының бирээзи, хүндүткелдиг кырган-ава. Хүндүлүг дыштанылгада олурза-даа, ол черле хол куруг орбас: бир-ле чүүлү даараан, идиктер септээн, ажы-төлүңе тыва идиктер даарап өөреткен олурар.

Кырган-авайны школага класс шагынче чалап алып дээш чеде бээримге, ол сайгылгаан чырыында карак шил-даа чокка солун номчуп олур. Ол 1933 чылдың март айда Улуг-Хемниң Торгалыгга төрүттүнген. Ам 75 харлыг. Ол хирезинде карак шил кетпес. Бистиң сумуга Анна Мелбей-ооловна аныяанда келин бооп келгеш, ол хевээр чурттап чоруур, 7 ажы-төлдүн ынак авазы, 20 ажыг уйнуктарның буянныг кырган-авазы. Ол бодунуң дугайында мынча деп чугалады:

— Ачамның адын Мелбей-оол дээр, а кырган-ачамны Балчый-оол дээр. Кырган-ачамның Чурагачы деп ады база бар. Ол онзагай кижилер, хүннүн сан-чурагайын черле часпас, шын тодарадыр боорга, чон ынчаар адай берген. Ол төөгүндүк эки билер. Арай бичии турган болгаш, оон чугаазының чүгүл кезини сактыр-дыр мен. Кырган-ачам, ада-ием латин дылды эки билер чорааннар. Оон ачызында мен база шору өөренип алган мен. Кызылга музейге чораш, латин бижик-биле бижип каан чүүлдерни номчуурумга, уругларым дыка сонургаар чорду. Чогум бодум 1931 чылда төрүттүнген мен, документи кылдыртып тургаш, 1933 кылдыр кылдына берген — деп, кыска чугаазын ол доосту.

Школавыстың музейинде бо кырган-аваның даараан идиктерин, ону даараарының технологияларын бижип каан материалды келген улус көрүп, башкылар кичээлдерде ажылап турар бис.

Ольга ДОСПАН.

Чаа-Суур.

КЫРГАН-АВАМГА

Аткан даңның хаязы дег шырайында
Алдып ышкаш чайыпнаган
хүлүмчүңү.
Ажыл-ишчи, кызымаккай
чорууңар-даа
Анаа-ле хей халас барбас.
алдар болур.

Дарима МОНГУШ.

Тере-Хөл кожуун.

ТУРИЗМ АЙЫЛ ЧОК БОЛУР УЖУРЛУГ

Бистиң республикавыстың чараш бойдузу: меңги баштыг даглары, хөй-хөй хемнер, хөлдери-биле хөй-хөй туристерни хаара тудуп турар.

Чыл эгезинден тура, бистиң республикавыска 22 турист бөлүк-биле, 800 хире кижилер келгеш барган. Новокузнецк, Новосибирск, Мурманск хоорайлардан болгаш республиканың доктаамал аалчылары Красноярск хоорайның туристери Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Тере-Хөл, Тожуда Ногаан-Хөлге чедип, сугга чоруурунга ынактар Балыктыг-Хемден баткаш, Серлиг-Хемнээш, Тоора-Хемге кээр азы Би-Хемнеп, оон Улуг-Хем-биле Красноярск азы Хакасияже чана бергилээрлер.

Амгы үеде республикада чурттуң аңгы-аңгы девискээрлеринден 100 хире кижилер дыштанып турар. Туристтерниң айыыл чок чоруунуң дугайында айтырыг кончуг чугула. РФ-тиң ТР-де ОБЯ-ның тускайлаан кезектери, Тываның дилээр, камгалаар отряды турист бөлүктөрнү бүрүткээш, оларның эртер маршрудун,

шагын хынап, хайгаарап турарлар. ТР-ниң Туризм болгаш сайгарлыкчы чорук талазы-биле агентилели туристтерниң күш-дамы, дериг-херекселдер болгаш билиг талазы-биле белеткелин, арга-шинээн хынаар, материал-техниктиг болгаш эм-таң-биле хандырылганын чорудар. Турист бөлүктүн үнүптер хүнүңе чедир 3 хонук бурунгаар (оон орайтап болбас), оларның эртер оруунуң дугайында үстүнде адааныыс тускай камгалап албаннарынга ук хемчеглерниң дугайында дыңнадыр.

Камгалап албаннарының ажылдакчылары тускай методиктиг сүмелерни ажилдап кылып, туристтерниң эртер оруунда туруп болгу дег шаптараазыннары, оларның уржуунда болгу дег айыылдың шуптузун тайылбырлап, маршрутче үнөр бетинде туристтерни маршрутту айыыл чок эртериниң, хууда болгаш нити айыыл чок чоруктуң дугайында дүрүмнерни өөредир, хуу болгаш нити дериг-херекселдерни четчелээр.

РФ-тиң Онза байдалдар яамызының ТР-де кол эргелелиниң парлалга албаны.

САННАР ЧҮҮ КӨРГҮЗҮП ТУРАРЫЛ?

2008 чылда 1500 объектилерни хынааш, өртке удур 14 муң хемчеглерни чорударын сүмелээн. Өрт айыыл чок чоруунуң негелделерин күөсетпейн турары дээш 886 албан черлерин болгаш хуу кижилерни административтиг харысалгага онааган, оон иштинде 1 млн. 432 муң рубль түнүг 606 административтиг торгоал. Өртке удур хемчегни алырының дугайында 373 медээлерни тус чер чагыргаларының органнарыңче, 129 медээни прокуратураже кириген.

ТР-ниң өрт хайгааралының инспектору Руслан Давааның чугаазы-биле алырга, республикага бо чылын 294 өрт бүрүткеттинген. Оон когаралы 26 млн. 709 муң рубль хире. Ол эрткен чылгы көргүзүгден 3,2 катап хөй. Өрттен өлүп когараан кижилер — 7, янзы-бүрү кемдээшкин алганнар — 19. Эң хөй өрт (161) Кы-

зыл хоорайга болган. Чуртталга бажыңнарынга болуп турар өрттер нити республикада болуп турар өрттерниң 75 хуузу болуп турары дээрге хамаатыларның от-биле азы электри дериг-херекселдери-биле серемчилел чок болуп турарын көргүзүп турар.

Чыл эгезинден тура, 4500 чуртталга бажыңнарының өртке удур дериг-херекселдерин хынап, 9500 хире хамаатыга өөредилгени чоруткан-даа болза, 26 млн. 709 муң рубль түнүг когаралды өрт чедирген. Ол бир кижиге 18 дөрбелчин м. шөл хамааржыр деп санаар болза, найысылалга 7 кижиге, республиканың кожууннарынга 8 хире өг-бүлөгө бажың садып ал болуп акшалар-дыр. Көөрге эвээш, а херек кырында чеже кижиге өөрүшкү сөннөп болгу дег-дир?! Серемчилелдиг бооп көрээлинер!

ЭРГИ-БАРЛЫККА

спортчу маргылдаалар болур

Август 9, 10 хүннеринде Барыын-Хемчик кожуунуң Эрги-Барлык суурга милицияның майору, РФ-тиң милицияның алдарлыг участок төлээзи, спорттуң хоочуну Владимир Севэнович Иргиттиң чырык адынга тураскааткан спортчу маргылдаалар болуп эртер.

Маргылдааның программасы:

100 метрге чарыш, эстафета, волейбол, хүреш.

Харылзажыр тел.: 2-30-63; 8-913-341-87-33.

АК-ТУРУГ: Бойду субурганының ажыдышкыны

Ак-Туруг суурга Бойду субурганының ажыдышкыныңче август 9-та 11.00 шакта чаңгыс чер-чурттугларывысты, төрөл-чонувусту чаладывыс.

Программада:

1. Эрннн эрезиниң үш мөөрейи: аът чарыжы, ча адары, хүреш.
2. Чадаг чарыш: эр улус 10 км, херээжен улус 5 км;
3. Эстафета: 4 эр кижилер — 2 км, 4 херээжен кижилер — 1 км.
4. Бут бөмбүү.
5. Хөл бөмбүү (эр, херээжен командаларның аразыңа).

Хүрешке шүүлген мөгеге шаңнал кылдыр автомашинаны ИХЯ-га, өрт албанынга, эдип чазаар системага ажилдап чораан, ажилдап чоруур ак-туругжулар деткичилеп база өске-даа оюн-тоглааның шаңналдарын суурнуң чурттакчылары деткичилеп турар.

Оргкомитет.

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР

азы газ дугайында

Угледородтуг газтарның өрт айыылын тывылдырып болур тускай шынары бар болганы-биле холбаштыр бойдузун болгаш суук газты амыдыралга ажыглаары тускай онзагайларлыг. Газтын бусталып үнүп турарын өй-шаанда илередип алыры-биле, аңаа одоризацияны чорудар, азы өскээр чугаалаарга, оран-савада агаарга газ бичини-даа мөөңежи берген болза, ону дораан илередип алыры-биле газты тускай күштүг чыттыг кылып каар. Газ биле агаарның холуксаа чүгүл ажык оттан (хып турар спичка, лаа, тааклы) кывар эвес, чамдыкта демир чүүлдерни какканындан азы оларның дүрбүшкүнүнден шактыңган хензиг чаштанчыдан безин чалбышталып, частып болур.

Кывар газтар агаардан 1,5 — 2 катап аар болур. Ынчангаш олар бусталып үнө берген таварылгаларда, чавыс черлерге мөөңелип туруп алып, хат чок хүнде, частып болур айыылдыг агаар холуксаазын тургуспушаан, элээн үеде аңаа турар, а подвал, погребтер, канализация, суг дамчыдылгаларыңче, каскан оңгарларже дамчий бергеш, оон элээн үр үе дургузунда үнөр. Газ чер адаанда турар хоорзаларындан бусталып үнген түңнелде, ол элээн узун черлерже тарап чоруй баар, колдуунда кыжын черниң кыры дошталып дона бергенде суг болза, чанында турар чуртталга бажыңнарының погребтеринче, подвалдыг оран-сава-ларже, кудуктарже кире бээр.

Чуртталга бажыңнарының иштинге газ плиталарын болгаш баллоннарын айыыл чок чоруктуң дүрүмүңе дүүштүр газ ажил-агылы-

нын ажылдакчылары тургузар. Чурттаар оран-савага газ баллоннарын газ херекселдери турар ола өрээлге тургузар. Кухняга 55 л. хемчээлдиг чаңгыс баллондан азы 27 л. хемчээлдиг ийи баллондан эрттир тургузуп болбас. Ол ийи баллоннарың бирээзи курлавыр. Артык газ баллоннарын бажыңдан дашкаар тудугларга шыгжаар. Оларны кухняга, подвалдарга, коридорларга, эрттип-дүжер черлерге түр үеде безин тургузары хоруглуг.

Чуртталга бажыңнарынга болур өрттерниң хөй кезин — баллоннарың изээни-биле оларның иштинге көдүрүп келген бажышкындан болган частышкыннарың түңнели. Баллоннарың чылдыр херекселдерге чок салганда, изиг сугже сукканда мындыг таварылгалар болур. Ынчангаш баллон биле газ плитазының аразы 1 метрден эвээш эвес болур, одалга радиаторларындан — 1 метрден эвээш эвес, бир эвес баллон суугу удур турар болза, суугунуң одаар эжинден — 2 метрден эвээш эвес черге тургузар ужурулуг. Газ баллонун изий бээринден камгалап турар экранны тургускан таварылгада, баллон биле одаар херекселдин аразын 0,5 метрге чедир эвээжидип болур. Ынчаарга экранны баллондан 10 сантиметрден чок эвес черге тургузар. Газ баллонун хүннүн херелдери дорт чедип турар черлерге тургузуп болбас.

Александр ЧЕРЕПАНОВ,
өрт хайгааралының талазы-биле Кызыл хоорайның күрүнө инспектору.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс, Хайыракан ортумаа школазының ыры-хөгжүм башкызы, Улуг-Хем кожуунуң культура шугумунга үр чылдарда ажилдап чораан Сурун-оол (Партия) Хөлээнович САЛЧАК чырык өртемчейден кезээ мөңгөдө чарлып чоруткан. Бистиң кажыдылывысты, ажыг-шүжүүвүстү үлежи, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген Хайыракан, Ийи-Тал ортумаа школаларының коллективтеринге, эш-өөрүвүске, чаңгыс классчыларывыска, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Кызылда, Шагаан-Арыгга төрөлдеривиске, чонувуска черге чедир мөгөйдивис.

Авазы, уруглары.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күөседип турар В.О. КУУЛАР.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел.факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: нийтилеп-политиктиг кылдыс — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлөттүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tyva.ru

Солун көлбөй барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үкер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8156. Чагыг 84. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЬВЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк "ТываКредит".

Кызыл ИНН — 1701008465; корр.сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Орталык Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээ.

Херекселдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнөң бүүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинжон-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарың авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.